

СВІТ МОВИ – СВІТ У МОВІ

МАТЕРІАЛИ VII Міжнародної наукової конференції

Київ 2023

**Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
Лодзинський університет
Шуменський університет
імені Єпископа Костянтина Преславського**

СВІТ МОВИ – СВІТ У МОВІ

МАТЕРІАЛИ

VII Міжнародної наукової конференції 27 жовтня 2023 р.

УДК 811
ББК 81.2

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету
іноземної філології Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова (протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.)

Світ мови – світ у мові: матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 жовтня 2023 р.; Український державний університет імені Михайла Драгоманова): тези доповідей / уклад. І. В. Воловенко, Т. В. Слива; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 285 с. електронне видання

ISBN 978-966-931-299-0

Збірник містить тези доповідей учасників наукової конференції, де розглядаються актуальні проблеми історичного розвитку мови, взаємозв'язку мови та мислення, мови як феномена культури, її ролі в міжкультурній комунікації, мовної семантики, лексико-граматичних інновацій, функціонування мовних засобів у різних типах дискурсу, сутності мовної особистості, прикладні аспекти вивчення мови.

Призначено для філологів – учених, викладачів, студентів.

ISBN 978-966-931-299-0

© Автори статей, 2023

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2023

МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ ЯК СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНА СТРУКТУРА

Метафори мають істотне значення у процесі пізнання людиною дійсності, оскільки вони дають змогу виявляти подібність між різними предметами та явищами, застосовувати знання і досвід, набуті в одній сфері, для осмислення іншої сфери. Поняттєва система носіїв мови містить певний набір метафоричних проєкцій, які ніби вбудовані в повсякденне мислення, тому вони є невід'ємною частиною культурної парадигми етносу та можуть легко осмислюватися членами мовного колективу.

Метафоричні номінації, що виникають у результаті креативного когнітивного процесу, на який безпосередньо впливають мова та властивий конкретній етнокультурі спосіб концептуалізації дійсності, поступово накопичуються етносом у процесі його історичного розвитку. Внаслідок цього формується та поступово модифікується національна метафорична картина світу, виявляючи деяку стереотипність колективного мислення, тобто образна ментально-вербальна діяльність носіїв мови здійснюється за певними, порівняно обмеженими моделями. Тому актуальним є встановлення, інвентаризація та систематизація метафоричних моделей, притаманних тій чи тій етнокультурі.

У лінгвометафорології існує два основні підходи до моделювання метафоризації – семантичний (О. М. Лагута, Г. М. Скляревська та ін.) і когнітивний (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв та ін.). У семантичних лінгвометафорологічних дослідженнях метафоричну модель загалом розглядають як схему смислотворення, регулярне співвідношення семантичних сфер мотивувального й мотивованого значень слів, пов'язаних спільним смисловим елементом. Але в окремих працях метафоричні моделі мають різні за характером і кількістю компоненти. У когнітивних лінгвометафорологічних дослідженнях є дві основні методики побудови й опису метафоричних моделей: згідно з дескрипторною теорією (А. М. Баранов) метафоричну модель розуміють як тематичне поле сигніфікативних дескрипторів, а в когнітивно-дискурсивній теорії (А. П. Чудінов) метафоричну модель розглядають як схему зв'язку між поняттєвими сферами джерела й мети метафоричної проєкції, що існує у свідомості носіїв мови. Когнітивні метафоричні моделі зазвичай описують як структуровані у вигляді фреймів і слотів сфери-джерела та сфери-цілі. Зіставлення семантичного та когнітивного підходів до моделювання метафоризації

показало, що вони мають спільні риси: розуміння метафори як модельованого об'єкта; оперування терміном «метафорична модель»; виділення подібних параметрів метафоричної моделі та використання термінології, що співвідноситься в межах їхніх метамов.

Згідно з нашою концепцією метафоричного моделювання метафоризація – це когнітивно-семантичний механізм, що допомагає виявляти спільність у різних реалій на підставі аналогово-асоціативних комплексів, що існують у свідомості представників певної етнокультури. Але природа метафори має два аспекти: з одного боку, вона являє собою об'єкт смислотворення, а з іншого – смислосприйняття. Ця властивість метафори є важливим фактором, що ускладнює моделювання метафоризації, оскільки процеси створення (кодування) метафори та її розуміння (декодування) можуть не збігатися, тому дослідник повинен мати не тільки добре знання мови та її семантичних закономірностей, але й певну інтуїцію при реконструкції смислового змісту метафори як продукту ментально-вербальної діяльності її творця. Крім того, власне результати метафоризації як когнітивного процесу емпірично можна спостерігати тільки в мові (мовленні), а метафори як мовні одиниці є експлікаціями когнітивних можливостей людини.

Семантико-когнітивна метафорична модель – це регулярна схема вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять, що існує у свідомості носіїв мови. Вона є трикомпонентною структурою, що вміщує такі компоненти, як-от: вихідна денотативно-поняттєва сфера (метафоричний мотиватор) → нова денотативно-поняттєва сфера (метафоричний мотиват) | семантико-когнітивний метафоричний мотивант (мотивувальна ознака метафоричної номінації). Спосіб представлення сфер метафоризації – вихідної та нової – дає можливість зрозуміти систему логіко-поняттєвих зв'язків між мотивувальним і мотивованим значеннями, актуалізувати сфери-джерела і сфери-цілі, що є спільним для семантичного та когнітивного моделювання, та елімінувати частиномовні відмінності, що є характерним для когнітивних досліджень.

На основі аналізу лінгвістичних досліджень у галузі метафоричного моделювання (А. М. Баранов, О. М. Лагута, Г. М. Склярєвська, А. П. Чудінов та ін.), ідеографічних словників (О. С. Баранов, Ю. М. Караулов) і власних спостережень за фактами метафоризації в художньому дискурсі та тлумачних словниках було розроблено класифікацію сфер-джерел і сфер-цілей метафоричної проєкції на значному корпусі метафор різної частиномовної належності. Було виділено поняттєві мегасфери «Людина», «Соціум», «Тваринний світ», «Рослинний світ», «Неорганічний світ», «Час», «Артефакт», у межах яких установлено певні характерні денотативно-

поняттєві сфери як джерело й мета метафоризації. Виявлення сфер-джерел і сфер-цілей метафоричної проєкції на різному матеріалі сприятиме встановленню тенденцій і закономірностей моделювання метафоричної картини світу етносу в той або той історичний період і формуванню загального наукового уявлення про її еволюцію.

Основою метафоризації є метафорична мотивація, проте у семантичній дериватології та лінгвометафорології тлумачення цього поняття є суперечливим, оскільки його розглядають як відношення твірного й похідного значень або слів, як у морфологічному словотворі. Тому дослідження метафоризації та метафоричної номінації потребує нових підходів.

Згідно з нашою концепцією метафорична мотивація є відношенням вихідної денотативно-поняттєвої сфери і нової денотативно-поняттєвої сфери, заснованим на спільності семантико-когнітивної ознаки чи ознак у різних об'єктів дійсності, подібних в аналогово-асоціативному плані. В основі метафоризації може бути аналогове або асоціативне образне уявлення про реалії у свідомості носіїв мови. Наприклад, метафоричні значення слова *крик* – узуальне «крайній вияв відчаю, тривоги, сильного душевного переживання і т. ін.» (*крик душі*) й оказіональне «сильний різкий звук, видаваний чимось» (*крик паровоза* (В. Інбер)) – мотивовані прямим значенням «сильний різкий звук голосу; зойк» (*крик жінки*), де мовна метафора утворюється за мотиваційною ознакою «міра», тому актуалізується потенційна сема «крайній вияв чогось», а мовленнєва – за ознакою «звук» з актуалізацією інтегральної семи «сильний різкий звук».

У результаті проведеного семантико-когнітивного аналізу значного корпусу метафор художнього дискурсу встановлено такі типи метафоричної мотивації, як формативна, колоративна, акустична, динамічна, реалізаційна, квантитативна, параметрична, кореляційна, консистенційна, ситуативна, оцінна, темпоральна, функційна. Проте в цій галузі ще багато невирішених питань, що потребують подальшого дослідження, яке сприятиме розробленню загальної типології мотиваційних ознак метафоризації та, відповідно, встановленню певних типів метафоричної мотивації.

В окремих лінгвістичних працях із проблеми метафоричної номінації (О. М. Лагута, О. М. Прохорова, О. І. Усмінський та ін.) на різному мовному матеріалі вчені здійснюють спробу встановити типи ознак, що мотивують метафоризацію. У нашій роботі при описуванні результатів метафоризації для позначення смислового компонента, що зв'язує твірне й похідне значення та виражає мотиваційні відношення вихідної й нової денотативно-поняттєвих сфер, уведений термін «семантико-когнітивний метафоричний мотивант», який розуміємо як ментально-смиловий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в

якому-небудь відношенні. Він слугує мотивувальною ознакою метафоризації як метафоричної проєкції з вихідної денотативно-поняттєвої сфери до нової, є показником метафоричної мотивації, який формуємо в найбільш загальному вигляді («звук», «динаміка», «колір», «форма» тощо). Необхідно зазначити, що в наших попередніх працях для термінологічного позначення цього поняття використовувався термін «семантико-когнітивний формант», в якому термін «формант» був запозичений із морфологічної дериватології для описування семантичної деривації, одним із процесів якої є метафоризація. Але в морфологічній дериватології формант – це найменший у формальному та семантичному відношенні словотворчий засіб, яким мотивоване слово (мотиват / дериват) відрізняється від мотивувального (мотиватора). У семантичній дериватології, що сформувалася відносно недавно, цей термін не відбиває повною мірою мотиваційні відношення мотивувального й мотивованого значень, оскільки мотивувальна ознака не є формальним показником семантичної, зокрема метафоричної, деривації і тому не може бути вичленована як «різниця» між мотиватором і мотиватом.

Аналіз лінгвістичних робіт із проблеми метафоричної номінації та зібраного фактичного матеріалу (узуальних та okazіональних метафор, вилучених із художніх текстів) дав змогу виділити такі основні типи семантико-когнітивних метафоричних мотивантів: форма, колір, звук, кількість, міра, кореляція, прояв об'єкта, консистенція, стан, час, функційність, оцінність. Отримані різними лінгвістами (О. М. Лагута, Г. М. Складарська, О. І. Усмінський та ін.) дані й результати нашого аналізу показують, що виявлені на тому чи тому матеріалі мотиваційні ознаки метафоризації багато в чому збігаються, що свідчить про об'єктивність проведених досліджень. Проте в цій галузі ще чимало дискусійних і невирішених питань, які вимагають подальшого вивчення, що сприятиме розробленню загальної типології ознак, які мотивують процеси метафоричної номінації.

Згідно з пропонованою концепцією метафоричного моделювання методика побудови семантико-когнітивної метафоричної моделі передбачає такі етапи: 1) на певному мовному (мовленнєвому) матеріалі зібрати факти метафоризації, які є об'єктом дослідження; 2) встановити денотативно-поняттєві сфери-джерела та сфери-цілі метафоризації; 3) виявити семантико-когнітивні метафоричні мотиванти; 4) сконструювати метафоричні моделі за трьома параметрами: денотативно-поняттєва сфера-джерело; денотативно-поняттєва сфера-мета; семантико-когнітивний мотивант; 5) порівняти всі побудовані метафоричні моделі та визначити їхні властивості – регулярність і продуктивність, які характеризують відповідно їхню

відтворюваність і семантичну активність у різні історичні періоди розвитку певної етнокультурної спільноти [1; 2].

Розроблену методика побудови й опису метафоричних моделей як семантико-когнітивних структур можна використовувати як самостійний операційний механізм під час семантико-когнітивного аналізу окремих фактів метафоризації або в корпусному дослідженні метафорики конкретної мови, а також як обов'язковий етап семантико-когнітивного дослідження метафоричних концептів, тому вона є універсальною.

Отже, незважаючи на значну кількість лінгвометафорологічних праць із проблем метафоричного моделювання, залишається ще багато дискусійних питань щодо сутності метафори, метафоризації, метафоричної номінації, метафоричної мотивації, її типів, метафоричної моделі, її параметризації та методики побудови, тому їх подальший розгляд є перспективним.

Література:

1. *Кравцова Ю. В.* Семантико-когнітивне моделювання процесів метафоричної номінації. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2022. 170 с.
2. *Kravtsova Yu. V.* Semantic-cognitive metaphorical model: properties, parameters, and construction technique. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов: зб. наук. пр. За наук. ред. Н. Є. Леміш. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2023. Вип. 25. С. 29–42.

О. К. Куварова
Дніпро, Україна

«КОРЕКТНА ЛЕКСИКА» В СИСТЕМІ ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ МОВИ

Важливим чинником, який регулює мовленнєву поведінку людини, є правила комунікативної взаємодії, що склалися в суспільстві. Ці правила формуються поступово й конденсують увесь позитивний досвід спілкування особи з людською спільнотою. На думку В. І. Карасика, «етикет як поведінка являє собою систему способів підтримання спілкування між людьми, що належать до різних груп суспільства» [2, с. 106]. Важливе місце у мовленнєвому етикеті посідають формули ввічливості – слова, словосполучення та речення, якими ми послуговуємося в стандартних, повторюваних ситуаціях